

VOLTAIRE

OPERE ALESE

VOLTAIRE

de TUDOR VIANU

ZADIG sau DESTINUL

CANDID sau OPTIMISMUL

trad. din limba franceză

de AL. PHILIPPIDE

EDITURA SENECA

București, 2025

Cuprins

Din partea editurii	7
VOLTAIRE	
<i>de TUDOR VLANU</i>	9
ZADIG sau DESTINUL	
trad. din limba franceză <i>de AL. PHILIPPIDE</i>	127
Capitolul I. Chiorul	129
Capitolul II. Nasul	132
Capitolul III. Câinele și calul	135
Capitolul IV. Invidiosul	138
Capitolul V. Mărinimosul.....	143
Capitolul VI. Ministrul.....	146
Capitolul VII. Discuții și audiențe.....	149
Capitolul VIII. Gelozia.....	152
Capitolul IX. Femeia bătută	156
Capitolul X. Robia	159
Capitolul XI. Rugul	163
Capitolul XII. Cina.....	166
Capitolul XIII. Întâlnirea	170
Capitolul XIV. Dansul	173
Capitolul XV. Ochii albaștri.....	177
Capitolul XVI. Tălharul	181
Capitolul XVII. Pescarul	185
Capitolul XVIII. Vasiliscul	189
Capitolul XIX. Luptele.....	196
Capitolul XX. Pustnicul.....	201
Capitolul XXI. Ghicitorile.....	207

CANDID sau OPTIMISMUL

trad. din limba franceză <i>de AL. PHILIPPIDE</i>	211
Capitolul I. Care arată cum Candid a crescut într-un castel frumos și cum a fost alungat de-acolo	213
Capitolul II. Ce a făcut Candid când a ajuns printre bulgari	216
Capitolul III. Cum a fugit Candid de la bulgari și ce s-a mai întâmpnat cu el	219
Capitolul IV. Cum Candid se întâlnește cu fostul lui magistru de filozofie, doctorul Pangloss, și ce s-a mai întâmpnat după aceea	222
Capitolul V. Furtună, naufragiu, cutremur de pământ, precum și ce s-a mai întâmpnat cu doctorul Pangloss, cu Candid și cu anabaptistul Jacob	226
Capitolul VI. Cum a fost făcut un frumos autodafe ca să se oprească cutremurele pe pământ și cum Candid a fost bătut la spate	230
Capitolul VII. Cum s-a îngrijit o bătrână de Candid și cum el a găsit iar ceea ce iubea	232
Capitolul VIII. Povestea Cunigundei	235
Capitolul IX. Ce s-a întâmpnat cu Cunigunda, cu Candid, cu marele inchișitor și cu un evreu	238
Capitolul X. Cât erau de nenorociți Candid, Cunigunda și bătrâna când au ajuns la Cadiz și s-au îmbarcat	240
Capitolul XI. Povestea bătrânei	243
Capitolul XII. Urmarea nenorocirilor bătrânei	247
Capitolul XIII. Cum a fost silit Candid să se despartă de frumoasa Cunigunda și de bătrână	251
Capitolul XIV. Cum Candid și Cacambo au fost primiți la iezuiții din Paraguay	254
Capitolul XV. Cum a ucis Candid pe fratele scumpei sale Cunigunda	258
Capitolul XVI. Ce li s-a întâmpnat celor doi călători cu două fete, două maimuțe și sălbaticii ziși oreioni	261

Capitolul XVII. Sosirea lui Candid și a valetului său în Eldorado și ce-au văzut acolo.....	265
Capitolul XVIII. Ce-au văzut în Eldorado	269
Capitolul XIX. Ce li s-a întâmplat la Surinam și cum a făcut Candid cunoștință cu Martin.....	275
Capitolul XX. Ce s-a întâmplat pe mare cu Candid și cu Martin	281
Capitolul XXI. Candid și Martin se apropie de coastele Franței și discută	284
Capitolul XXII. Ce li s-a întâmplat în Franța lui Candid și lui Martin.....	286
Capitolul XXIII. Candid și cu Martin ajung în Anglia; ce văd ei acolo.....	297
Capitolul XXIV. Despre Paquette și fratele Garoafă	299
Capitolul XXV. Vizita la seniorul Pococurante, nobil venețian.....	304
Capitolul XXVI. Candid și Martin stau la masă cu șase străini; cine erau aceștia.....	310
Capitolul XXVII. Călătoria lui Candid la Constantinopol	314
Capitolul XXVIII. Ce s-a întâmplat cu Candid, cu Cunigunda, cu Pangloss, cu Martin etc.	318
Capitolul XXIX. Cum a găsit Candid pe Cunigunda și pe bătrână	321
Capitolul XXX. Încheiere	323

I

Paginile de față își propun să povestească viața și să analizeze ideile unuia din oamenii cei mai uimitori ai veacului său, o inteligență fecundă și spirituală, un filozof și un poet, un adversar neîmpăcat al multelor nedreptăți sub care suferea patria sa și un luptător pentru toate acele idealuri care, chiar în zilele noastre, nu și-au pierdut deloc actualitatea.

Este vorba de François Arouet, devenit celebru în literatură sub numele de Voltaire, unul din reprezentanții tipici și cei mai influenți ai iluminismului, adică ai aceluși curent literar și filozofic care a străbătut veacul al XVIII-lea în toate țările de cultură ale Europei, ca o expresie a năzuințelor burgheziei împotriva orânduirii feudale și a absolutismului regal.

Burghezia franceză cucerise multe poziții economice și spirituale în ultimul secol. Ea devenise o clasă prosperă prin achiziționarea unora dintre pământurile țărănești sau chiar a unor domenii seniorale, prin concesionarea străngerilor de impozite și prin extinderea industriei manufacturiere și a comerțului exterior al Franței, îndreptat acum către punctele cele mai îndepărtate ale globului. În 1670, Franța instalase puterea ei la Pondichéry, pe coasta estică a Indiilor. După zece ani fundează un adevărat imperiu francez în America de Nord, întins de la Quebec, în Canada, până la gurile fluviului Mississippi. Compania franceză a Mississippiului ia ființă în 1684. Manufacturile franceze se dezvoltă în toată această vreme. Marile invenții tehnice se anunță. În 1690, Papin construiește o mașină capabilă să ridice greutatea cu ajutorul forței aburilor, și, în 1707, vaporul cu aburi. Progresele culturale ale burgheziei franceze nu erau mai prejos. Câțiva din marii scriitori și gânditori ai Franței proveneau din rândurile

burgheziei încă din veacul trecut. Descartes și Corneille, Racine, Molière și Boileau erau burghezi. Dar, deși această clasă activă, bogată și instruită crescuse neîntrerupt în prosperitate și cultură, drumul ei ascendent era mereu stârnit de vechea aristocrație, care păstra pozițiile de conducere în stat și nutrea uneori veleitatea înapoierii către formele cele mai vechi ale feudalității. Se organizează astfel o nouă cultură, consacrată criticii vechilor instituții și moravuri, agitând idealurile acelei libertăți de care avea atâta nevoie burghezia doritoare să sfărâme vechile constrângeri și să instaleze propria ei putere și influență. Aspirația aceasta s-a realizat, în Franța, abia către sfârșitul veacului, odată cu marea revoluție. Deocamdată, și după cum se întâmplă întotdeauna în astfel de împrejurări, clasa care purta protestul social al vremii îmbrățișează cauza tuturor nedreptăților și luptă împotriva acelor forme ale oprimării care o atingeau și pe ea. Din rândurile burgheziei iluministe a vremii, dar reprezentând aspirația spre libertate și justiție a întregului popor, se ridică deci glasurile care veștejesc nedreptatea și fanatismul, intoleranța și obscurantismul, cerând relații mai juste între oameni și națiuni, libertate și toleranță. Aceste glasuri aveau multe motive să-și formuleze criticile și revendicările lor.

Lunga domnie a suveranului absolutist, a lui Ludovic al XIV-lea, înmulțise nenorocirile publice, mai cu seamă în faza ei finală. Sânge-roasele și neîntreruptele războaie împotriva Olandei, a Palatinatului și a Spaniei coalizaseră puterile europene împotriva Franței. Cheltuielile necesare acestor războaie, sporite prin fastul și risipa curții, secătuiseră tezaurul public. Temelia națiunii, țărănimea franceză, era istovită de multele sarcini fiscale care apăsau asupra ei și erau menite să întrețină nobilimea. Concentrată în mare parte la curte și gratificată cu importante pensii regale, ocupând cadrele superioare ale armatei și bisericii, nobilimea franceză trăia, de fapt, pe spinarea țărânimii, impusă prin cele mai variate și mai apăsătoare impozite directe și indirecte și adusă în sapă de lemn. Se cunoaște zguduitorul tablou pe

care, încă din 1688, l-a zugrăvit La Bruyère: „Toată lumea poate vedea unele animale fioroase, femei și bărbați, răspândiți pe câmpii, negri, palizi și arși de soare, legați de pământul pe care îl scurmă și-l răstoarnă cu o îndărătnicie de neînving. Vocea lor pare articulată și când se ridică pe picioare, dezvăluie un chip omenesc și sunt, într-adevăr, oameni. Se retrag noaptea în vizuini, unde trăiesc cu pâine neagră, cu apă și rădăcini. Acești oameni cruță celorlalți osteneala de a semăna, de a munci pământul și de a strânge roadele pentru a trăi, și merită, astfel, să nu fie lipsiți de pâinea pe care ei au semănat-o”.

Astfel de rămășițe ale epocilor celor mai barbare ale feudalității puteau fi semnalate în domeniile cele mai variate ale vieții publice. Nu exista un sistem juridic pus la curent cu nevoile mai noi ale țării. Justiția se împărțea după ordonanțe și edicte, datând uneori de sute de ani. Posturile de judecător puteau fi cumpărate și ele erau atribuite unor tineri abia ieșiți din copilărie. Tortura – roata și stâlpul – era procedură legală de anchetă. Pedepsa cu moartea, prin sfâșiere, ardere, ștreang și eșafod, era aplicată frecvent și, uneori, pentru delictele cele mai neînsemnate. Epoca a comentat mult cazul unei nenorocite servitoare condamnate la moarte prin spânzurătoare pentru vina de a fi șterpelit câteva prosoape de la stăpânii ei. Sentințele se dădeau în numele lui Dumnezeu și condamnatul trebuia să se pocăiască înainte de a fi executat. Crimele religioase definite de dreptul penal al vremii erau sumedenie. Erau oameni care trebuiau să răspundă de crima de ateism, blasfemie, vrăjitorie, erezie și schismă. Pentru toate crimele religioase se prevedea moartea pe rug. După revocarea edictului din Nantes, protestanții încetaseră să mai aibă drepturi în Franța. În 1724, Ludovic al XV-lea va interzice orice altă religie, în afară de cea catolică. Vasele franceze se mișcau prin mijlocul străvechi al vâslaşilor înlănțuiți pe băncile lor, nenorociții galerieni, la care noi, oamenii moderni, nu ne putem gândi decât cu cel mai adânc cutremur al inimii. Legați în lanțuri, vâslind câte douăsprezece ceasuri în șir sub loviturile de bici ale vătafilor lor, mâncând și

dormind pe banca pe care erau înlănțuiți, acești nenorociți nu erau eliberați niciodată, dacă nu se putea găsi, cu ajutorul cavalerilor de Malta, vreun sclav sarazin, care, în schimbul unei sume de bani plătite familiei, să înlocuiască pe condamnatul francez, ajuns la termenul pedepsei sale. Protestanții erau trimiși la galere. Se citează cazul unui oarecare Jean-Pierre Espinas, care văslise douăzeci și trei de ani pe galerele Franței, pentru vina de a fi adăpostit un pastor protestant refugiat.

Existau așa-numitele „*lettres de cachet*”, un fel de ordine nemotivate de arestare, contrasemnate de un ministru, prevăzute cu sigiliul regal și emise, pe un timp nelimitat, împotriva unor nefericiți care nu făcuseră nimic pentru ca justiția să poată fi pusă în mișcare. Barbaria acestor practici judiciare și administrative crește în tot timpul secolului al XVIII-lea. După atentatul neizbutit al lui Damiens împotriva lui Ludovic al XV-lea, se instituie pedeapsa cu moartea pentru orice critici adresate religiei sau puterii regale, ca și pentru autorii sau răspânditorii scrierilor cu un cuprins primejdios bisericii sau coroanei. Procedura arderii scrierilor incriminate era un lucru cu totul obișnuit în epocă.

La 1 septembrie 1715, Ludovic al XIV-lea moare, lăsând țara cu o datorie publică de două miliarde și cu numeroase înfrângeri în politica ei externă. Philippe de Orléans, nepotul regelui, devine regentul Franței pentru timpul minorității lui Ludovic al XV-lea. Se aude mai întâi un strigăt de ușurare. Dar situația era gravă. Se impunea o reformă financiară: impozitul proporțional. Ideea de a impune clerul și nobilii părea însă o enormitate și noua așezare a impozitelor nu se poate aplica. Se face o revizie a finanțelor publice și se descoperă că regele împrumutase sume colosale, că încasatorii impozitelor rețineau banii și jucau cu ei la bursă, că soldele armatei nu mai puteau fi plătite. Un financiar scoțian, John Law, vine în Franța cu proiecte de redresare a finanțelor publice. El creează o bancă, cerând de la acționari numai

un sfert din depunerile lor, în aur, restul fiind primit în hârtie-monedă. Banca lui Law emite acțiuni pe care le garantează prin întreprinderi în Canada, în vederea cărora creează așa-numita Companie a Occidentului. Law propune în același timp mai multe reforme: concedierea unui număr de cel puțin 40 000 de funcționari, preluarea datoriei de stat de către banca Law, vânzarea bunurilor bisericii achiziționate în ultimii o sută douăzeci de ani. Acțiunile băncii Law cresc, la început, în proporții nemaiauzite. Este vremea marilor speculații la bursă, a oamenilor îmbogățiți peste noapte, a renumițiilor „traitants” din rândul cărora Le Sage desprinde figura eroului comediei sale *Turcaret*. Dar când se ivește criza de încredere, acțiunile băncii se prăbușesc. Law fuge din Franța și moare sărac la Veneția. În 1720, Franța trăiește grava încercare a falimentului de stat.

Dacă ne gândim că ne aflăm în vremea rococoului, a marchizelor și marchizilor, a serbărilor pastorale la curte, a perucilor pudrate, a hainelor de mătase, a favoritelor regale, a epocii celei mai grațioase, dar și mai imorale din istoria lumii moderne, nu putem să nu rămânem uimiți de adâncul contrast interior al acestei epoci. Menuetele vremii și *Călătoria spre Cythera* a lui Watteau se detașează pe fondul unui adânc și general strigăt de jale. Idila marchizilor pudrați ascundea mizeria țăranimii, plânsul galerienilor, persecuția protestanților, ruguri care mistuiau oameni și opere, nenorociți care îmbătrâneau la Bastilia, pentru a nu mai vorbi de teribila imoralitate a cercurilor conducătoare. Dar s-au găsit mai mulți oameni care au priceput toate acestea. Unul din ei a fost Voltaire.

II

Voltaire s-a născut la Paris, în ziua de 21 decembrie 1694. Venea pe lume într-o veche familie burgheză, ai cărei membri pot fi urmăriți până la începutul secolului al XVI-lea ca meșteșugari, negustori, proprietari de pământ. Tatăl său era un notar public, cu întinse relații. Se ocupase de afacerile lui Boileau și îi redactase testamentul. Îl cunoscuse pe Pierre Corneille. Ducele de Saint-Simon, autorul celebrelor *Memorii*, își aducea aminte de el ca de unul din oamenii de afaceri ai tatălui său. Era un om instruit, cinstit și grav. Mama, descendentă a unei familii nobiliare din Poitou, era, spre deosebire de soțul ei, o natură veselă și imaginativă. Salonul ei era un loc de întâlnire al câtorva din scriitorii vremii. Frecvența pe vestita Ninon de Lenclos, interesantă figură a vechiului regim, a cărei amintire merită să fie păstrată, nu atât pentru tinerețea ei cam frivolă, cât pentru faptul de a fi fost una din inteligențele cele mai cultivate ale vremii sale, o natură de artistă, excelentă muziciană, prietena lui Molière, luptătoare pentru emanciparea femeii, foarte influentă prin salonul ei în care se adunau multe din spiritele de seamă ale epocii. Voltaire a fost prezentat bătrânei Ninon de Lenclos, care trebuie să-și fi dat seama de precocitatea genială a copilului de zece sau unsprezece ani, pentru că, la sfârșitul vizitei, îi face un însemnat dar de cărți. Amintirea ei, pilduitoare prin deschiderea spiritului și libertatea față de prejudecăți, a fost de mai multe ori evocată de scriitor, în operele și în corespondența sa. Mare influență asupra copilului Voltaire au avut și alți prieteni ai casei, spirite libere și ironice, reprezentanți ai „libertinismului”, acel curent al „liberei cugetări” în luptă cu vechiul dogmatism religios, care se manifestase încă din secolul al XVII-lea, frații Caumartin și abatele de Châteauneuf. Din cei cinci copii ai soților Arouet, doi au murit la

o vârstă tânără. Au trăit un frate, Armand, o fire cu totul opusă lui François, austeră și pioasă, și o soră, Margueritte-Catherine, devenită soția unui căpitan Denis și mama a doi copii: o fată, mai târziu conducătoarea gospodăriei lui Voltaire, și un băiat, viitorul abate Mignot, care va îngriji de înmormântarea unchiului.

În anul 1703, Voltaire intră în colegiul Louis-le-Grand, renumitul institut de învățământ condus de iezuiți. Este o școală nobiliară în care elevii aparțin celor mai puternice familii ale Franței. Unii din acești tineri își împart vremea între colegiu și saloanele în care obțin mari succese, se bat în duel și părăsesc curând școala, pentru a obține demnități în stat, în armată sau în biserică. Părinții iezuiți folosesc metode de captativitate: sunt binevoitori și indulgenți. Austeritatea jansenistă nu este pe gustul lor. În școlile iezuite, învățământul se predă în limba latină. Scopul principal al învățământului era să-i facă pe elevi să compună versuri și să țină discursuri în latinește. Limba greacă ocupa un loc mult mai mic în program. Se predă matematica, elemente de fizică și filozofie, dar programul de studii era colorat mai cu seamă în sens literar și lingvistic. Gramatica și retorica erau disciplinele de bază. Un mare rol îl jucau apoi reprezentațiile teatrale, tragedii și comedii, menite să fortifice memoria elevilor și să le înfățișeze frumusețea virtuților și ridicolul viciilor. Se dezbăteau apoi procese fictive cu inculpați alegorici, în timpul cărora elevii trebuiau să pronunțe pledoariile pentru medicină, retorică, filozofie, artă ș.a.m.d. Cât de nesatisfăcător era învățământul iezuiților la Louis-le-Grand o va spune scriitorul mai târziu, când în articolul *Education* din *Dicționarul filozofic* pune amintirile sale în gura unui personaj fictiv: „Când am ieșit în lume și am încercat să deschid gura, oamenii au început să râdă de mine. Recitam odele lui Ligurinus și *Pedagogul creștin*, dar nu știam că Francisc I a fost luat prizonier la Pavia, nici unde se află această localitate. Nu cunoșteam țara unde mă născusem, nici legile ei fundamentale, nici nevoile patriei mele, nu știam nimic din matematici și nimic din filozofia sănătoasă”.

Voltaire era un școlar de o neobișnuită precocitate, foarte studios. Încă din vremea trecerii sale prin colegiul iezuiților își fac apariția câteva din tendințele lui viitoare. Unul dintre profesorii colegiului, părintele Lejay, îi prezice într-o zi, cu oroare, că va deveni „un corifeu al deismului”, adică al acelei religiozități filozofice în luptă cu biserica oficială. Colegii săi de la Louis-le-Grand sunt, după cum am spus, mlădițe aristocratice. Dintre aceștia, unii vor deveni mari nume ale Franței absolutiste: mareșalul Richelieu, ducele de Lauzun, frații d'Argenson, viitori miniștri, contele d'Argental, contele Pont-de-Veyle, căruia îi va dedica o poemă, și alții. Voltaire crește în mijlocul acestui tineret foarte orgolios, adeseori insolent; dar și în vremea școlii, și mai târziu, fiul notarului Arouet se menține într-o atitudine plină de demnitate. Când îi sosește știrea că domnul de Richelieu s-a exprimat fără politețe în ce-l privește, Voltaire îi scrie prietenului lor comun Thieriot, la data de 11 septembrie 1722: „Sunt foarte mirat de mânia domnului de Richelieu. Îl stimez prea mult pentru a crede că a putut vorbi cu un aer de nemulțumire, ca și cum m-aș fi abătut de la ceea ce îi datoram. Nu-i datorez decât prietenie, și nu aservire (*asservissement*); și dacă mi-ar cere-o, nu i-aș mai datora nimic. I-am scris și nu te mai sfătuiesc să-l revezi, dacă te aștepti să primești de la el, în numele meu, învinuiri care ar avea aerul unei reprimande și care i-ar sta tot atât de rău, lui, dacă mi-ar face-o, și mie, dacă aș primi-o”.

După ce părăsește colegiul, Voltaire se gândește să se consacre carierei literare. Bătrânul Arouet nu este de acord cu acest proiect, nu ține în mare stimă pe literați și se teme că fiul său, intrând în tagma lor, s-ar destina unui viitor întunecat. Doamna Arouet nu mai trăia acum. Voltaire crede că va putea studia dreptul și audiază câtva timp prelegerile facultății. Dar zădărnicia învățământului juridic al vremii, redus aproape numai la memorizarea *Pandectelor*, îi repugnă. Se hotărăște atunci să trăiască pentru scopurile sale.

III

În ultimii ani de domnie ai lui Ludovic al XIV-lea, tendințele comprimate de bigotism și ipocrizia curții încearcă să se manifeste. Libertinismul produce acum marea lui operă filozofică pusă în serviciul rațiunii și toleranței, *Dicționarul istoric și critic* (1695-1697) al lui Pierre Bayle. Libertinismul adoptă însă curând și înțelesul lui mai nou, acela care desemnează o viață ușuratică. Ambele înțelesuri sunt reprezentate de cercul de prieteni care se întâlnesc în castelul Le Temple, în jurul marelui prior de Vendôme, un cleric cu o alcătuire morală și un fel de viață posibile numai în vechiul regim și al cărui cinism i-a prilejuit lui Saint-Simon un celebru portret. Voltaire este introdus în vesela, dar dubioasa societate din jurul lui Vendôme de către abatele Châteauneuf, prietenul familiei sale. Tânărul Arouet are prilejul să-și manifeste de pe acum spiritul lui foarte inventiv, gata în orice moment să găsească epigrama sarcastică și mușcătoare. Devine unul din oaspeții cei mai prețuiți ai salonului din castelul Le Temple. Domnul notar Arouet este foarte nemulțumit cu modul de viață al fiului său și, dorind să-l sustragă influențelor sub care alunecase, se gândește să-l îndepărteze din Paris. Fuseseră convocate, la Haga, statele generale, adică adunarea reprezentanților nobilimii, clerului și ai celei de-a treia stări din cele șapte provincii care alcătuiau regatul Olandei. Marchizul de Châteauneuf este rugat să ia pe lângă sine, ca atașat, pe tânărul Arouet. Haga devenise unul din locurile de refugiu pentru hughenotii francezi, după revocarea edictului din Nantes. Printre familiile franceze instalate la Haga se găsea și aceea a unei doamne Dunoyer, cu cele două fiice ale ei. Voltaire se îndrăgostește de cea mai mică dintre ele, de Olympie. Doamna Dunoyer nu vede însă cu ochi buni înclinația fiicei ei pentru un tânăr fără nicio situație